

Μακεδονικά

Τόμ. 34, Αρ. 1 (2004)

Από την ιστορία της έρευνας της αρχαίας Μακεδονίας: συμπληρωματικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο των Μ. Δήμιτσα και Σ. Μερτζίδη

Παντελής Μ. Νιγδέλης

doi: [10.12681/makedonika.874](https://doi.org/10.12681/makedonika.874)

Copyright © 2014, Παντελής Μ. Νιγδέλης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νιγδέλης Π. Μ. (2004). Από την ιστορία της έρευνας της αρχαίας Μακεδονίας: συμπληρωματικά στοιχεία για τη ζωή και το έργο των Μ. Δήμιτσα και Σ. Μερτζίδη. *Μακεδονικά*, 34(1), 229–249. <https://doi.org/10.12681/makedonika.874>

ΑΠΟ ΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ:
ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ
ΤΩΝ Μ. ΔΗΜΙΤΣΑ ΚΑΙ Σ. ΜΕΡΤΖΙΔΗ

Στήν παρούσα έργασία δημοσιεύονται συμπληρωματικές πληροφορίες για τη ζωή και τó έργο δύο Έλλήνων λογίων που άσχολήθηκαν με την ιστορία, τη γεωγραφία και την αρχαιολογία τής Αρχαίας Μακεδονίας κατά την ύστερη óθωμανική περίοδο, του Μαργαρίτη Γ. Δήμιτσα και του νεότερού του Σταύρου Μερτζίδη.

Α) Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας (1829-1903)

Η διεξοδικότερη έως σήμερα παρουσίαση τής ζωής και του έργου του γεωγράφου και ιστορικού τής Μακεδονίας Μαργαρίτη Γ. Δήμιτσα όφείλεται στον Μακεδόνα εκπαιδευτικό Χαρίσιο Πούλιο ό όποιος δημοσίευσε σχετικό άρθρο έξι περίπου χρόνια μετά τόν θάνατό του¹. Άναφερόμενος στη ζωή και τó έργο του ό Πούλιος μάς πληροφορεί ότι, άφου έμαθε τά έλληνικά γράμματα στη γενέτειρά του την Άχρίδα, *μείζονος παιδείσεως όρεγόμενος μετέβη εις Άθήνας* όπου ολοκλήρωσε αρχικά τίς γυμνασιακές και στη συνέχεια τίς πανεπιστημιακές του σπουδές στη Φιλοσοφική Σχολή. Με τά έφόδια αυτά άσκησε τó διδασκαλικό επάγγελμα στη Μακεδονία αλλά πρós τελειότεραν *έπιστημονικήν μόρφωσιν ... άπήλθεν εις Βερολίνον. Μετά πολυτεΐς δ' ένταύθα άρροάσεις διδασκαλίας κλασικής φιλολογίας, φιλοσοφίας και αρχαιολογίας παρά διασημοτάτοις καθηγηταΐς έν οΐς και ό πολΐς Βοΐκχιος* (ένν. τόν

1. Βλ. Χ. Πούλιος, «Μαργαρίτης Γ. Δήμιτσας», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον του Παιμμακεδονικού Συλλόγου τής Άθήνας* 2 (1909) 301-305 (στό έξής: ΜΗΠΣΑ). Ό Πούλιος (1844-1930) είχε γεννηθεί στη Σελίτσα (= Εράτυρα) τής Κοζάνης και σπούδασε στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Άθηνών και στη Λειψία. Στην τελευταία ύποστηριξε τó 1870 τó διδακτορικό του με θέμα *Περί τής καταγωγής των νΐν Έλλήνων και τινων ήθών και έθων αυτών μετά παραλληλισμό πρós τά των αρχαίων* όπου άντέκρουσε τη θεωρία του Φαλμεράϊερ. Με την επάνοδό του στην Άθήνα εργάσθηκε ως φιλόλογος καθηγητής σέ πολλά γυμνάσια τής πρωτεύουσας, συγγράφοντας μάλιστα σχολικά βιβλία. Ό Πούλιος ύπήρξε επίσης για ένα χρονικό διάστημα (πρίν άπό τó 1908) πρόεδρος του «Μακεδονικού Συλλόγου (ό Μέγας Άλέξανδρος)» των Άθηνών. Βλ. Π. Δρανόβας, *Μεγάλη Έλληνική Έγκυκλοπαίδεια (ΜΕΕ)* τόμος 20ός, 621 και Γ. Θ. Λυριτζής, *Οί Μακεδονικοί Πατριωτικοί Σύλλογοι των Άθηνών στις παραμονές και κατά την περίοδο του Μακεδονικού Άγώνος*, Θεσσαλονίκη 1983, σ. 34 σημ. 75 όπου επίσης ή πληροφορία ότι ήταν άνεμΐός του άγωνιστΐ του '21 και πρώτου αρχιεπισκόπου Μαντινείας και Κυνουρίας Θεοφάνους, τού άποκαλουμένου Σιατιστΐως. Κατά πάσα πιθανότητα άπό τόν Πούλιο είναι γραμμένη και ή πρώτη νεκρολογία του Δήμιτσα στο *Έθνικόν Ημερολόγιον του Κοινσταντίνου Φ. Σκόκου* του έτους 1904, 404-405, άν κρίνουμε άπό τίς πληροφορίες που περιλαμβάνει.

A. Böckh) *κατελθών εις Θεσσαλονίκην τῷ 1864 διωρίσθη σχολάρχης τῆς ἐν αὐτῇ Ἑλληνικῆς Σχολῆς*². Ἡ ἐκπαιδευτικὴ σταδιοδρομία τοῦ Δήμητρα συνεχίσθηκε στὴν Ἀθήνα τὸ 1870 στὸ ἰδιώκτητο καὶ φερώνυμο ἐκπαιδευτήριό του καὶ ἐκτάκτως (ὡς καθηγητῆ γεωγραφίας) στὸ Ἀρσάκειο Διδασκαλεῖο ἕως τὸ 1888 ὁπότε ἀποσύρθηκε ἀπὸ τὴν ἐνεργὴ δράση καὶ συνέχισε τὶς μελέτες του ποῦ ἀφοροῦν κυρίως τὴν ἱστορία καὶ τὴ γεωγραφία τῆς Μακεδονίας³. Ὁ Πούλιος κλείνει τὸ σημείωμά του μὲ ἓνα κατάλογο τῶν ἔργων τοῦ βιογραφούμενου.

Τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ σχετικὲς μὲ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δήμητρα γνώσεις μας ἐμπλουτίστηκαν ἀρκετὰ χάρις στὴ δημοσίευση α) τῶν Ἀπομνημονευμάτων τοῦ συμπατριώτη καὶ εὐνοοῦμένου του, τοῦ Ἀναστάσιου Πηχεῶνα, ὁ ὁποῖος ἀναφέρειτα λεπτομερέστερα ἀπ' ὅ,τι ὁ Πούλιος στὰ πρώτα χρόνια τῆς ζωῆς του⁴, καὶ β) μιᾶς ἐκθεσῆς ποῦ ὑπέβαλε ὁ Δήμητρας στὸν «Ἐν Ἀθῆναις Σύλλογον πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων»⁵. Νέα σχετικὰ στοιχεῖα προέκυψαν ἐπίσης ἀπὸ ἔρευνες στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πανεπιστημίου Βερολίνου ἀναφορικὰ μὲ τὶς ἐκεῖ σπουδές του⁶ καὶ στὸ ἀρχεῖο τοῦ ΙΜΧΑ ὅπου σὲ μία ἀδημοσίευτη ἀκόμη συνέντευξη τοῦ ἀρχιμανδριτῆ Ἀλέξανδρου Ὁρολογᾶ περιλαμβάνονται πληροφορίες γιὰ τὴ δράση τοῦ Δήμητρα στὸ Μοναστήρι μετὰ τὸ 1851⁷. Ἀξιοποιώντας κυρίως τὰ στοιχεῖα αὐτὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ συμπληρώσει τὸ βιογραφικὸ του ὡς ἔξῃς.

Ὁ Δήμητρας ἀφοῦ πήρε τὴν ἐγκύκλια μόρφωση στὴ γενέτειρά του ὁλοκλήρωσε τὶς σπουδές του στὴν Ἀθήνα. Ἐκεῖ παρακολούθησε τὸ γυμνάσιο καὶ φοίτησε στὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ μὲ τὴν οικονομικὴ βοήθεια τοῦ Μητροπολίτη Ἀχρῖδων Διονυσίου καὶ ὀρισμένων συγγενῶν του. Ἐπανερχόμενος ἀπὸ τὸ κλεινὸν ἄστυ ἀνέλαβε τὸ 1850 ὡς πτυχιούχος φιλόλογος τὴ διευθύνση τοῦ δημοτικοῦ σχολείου τῆς πατρίδας του. Λόγω τῆς ὑπαρξῆς μεγάλου ἀριθμοῦ ξενοφώνων μαθητῶν ὁ Δήμητρας ἐφάρμοσε μάλιστα στὴ διδασκαλία τῆς ἑλλη-

2. Πούλιος, ὁ.π., 302.

3. Ὁ.π., 303.

4. Κ. Βακαλόπουλος, *Ὁ Βόρειος Ἑλληνισμὸς κατὰ τὴν πρώιμη φάση τοῦ μακεδονικοῦ ἀγῶνα. Ἀπομνημονεύματα Ἀναστασίου Πηχεῶνα*, Θεσσαλονίκη (Ἰδρυμα Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου, 196), Θεσσαλονίκη 1983, σ. 358 κ.ἑξ.

5. Σ. Βούρη, *Πηγὲς γιὰ τὴν ἱστορία τῆς Μακεδονίας. Πολιτικὴ καὶ ἐκπαίδευση 1875-1907*, Ἀθήνα 1994, σσ. 125-133, ἀρ. 26. Γιὰ τὴν πατρότητα αὐτῆς τῆς ἐκθεσῆς βλ. παρακάτω.

6. Γιὰ τὴ βοήθειά του στὴν ἔρευνα εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν φίλο Δρ. Φ. Χάρη Τσόχο (Πανεπιστήμιο Ἐρφούρτης).

7. Βλ. ΑΙΜΧΑ φ. 29. Εὐχαριστίες ὀφείλονται στὴ συνεργάτιδα τοῦ Ἰδρυμάτος κ. Φρόσω Παναγιωτίδου ποῦ μοῦ ὑπέδειξε τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ἀπομαγνητοφωνημένου κειμένου τῆς συνέντευξῆς (1953-1954), καθὼς καὶ στὸν Πρόεδρο καὶ τὸν Διευθυντὴ τοῦ Ἰδρυμάτος καθ. κ.κ. Β. Κόντη καὶ Ι. Μουρέλο ποῦ μοῦ ἐπέτρεψαν τὴ δημοσίευση ὅσων ἐνδιέφεραν τὸ παρὸν ἄρθρο. Τὰ λήμματα τῆς Μεγάλῃς Ἑλληνικῆς Ἐγκυκλοπαιδείας τοῦ Δρανδράκη (ΜΕΕ) καὶ τοῦ Παγκόσμιου Βιογραφικοῦ Λεξικοῦ (ΠΒΛ) ἐπαναλαμβάνουν μὲ μικρὲς ἀποκλίσεις τὶς πληροφορίες τοῦ ἄρθρου τοῦ Πούλιου.

νικῆς τὴ μέθοδο πού χρησιμοποιοῦσαν τὴν ἐποχὴ ἐκείνη οἱ Γάλλοι γιὰ νὰ διδάσκουν γαλλικὰ στοὺς ἀραβόφωνους κατοίκους τῆς Ἀλγερίας καὶ τῶν ἄλλων ἀποικιῶν τους⁸. Ὡστόσο τὸ συμβόλαιό του δὲν ἀνανεώθηκε γιὰ τὴν ἐπόμενη χρονιά, ἐξαιτίας τῶν ἐσωτερικῶν διενέξεων τῆς ἐλληνικῆς κοινότητας τῆς Ἀχρίδος· ὁ Δήμητρας ἦταν συγγενὴς ἐξεχόντων μελῶν τῆς μίας παρτάταξης⁹.

Τὸ 1851 ὁ Δήμητρας βρῖσκεται στὸ Μοναστήρι. Γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ καὶ κυρίως τὴν ἔθνικὴ δράση του στὴ μεγάλη αὐτὴ πόλιν τῆς Δυτικῆς Μακεδονίας ὁ Ἀλέξ. Ὁρολογᾶς ἀναφέρει τὰ ἑξῆς: *Ἰδρυσαν (ἐν. οἱ Μοναστηριώτες) νέαν ὀκτατάξιον σχολὴν καὶ ἀνέθεσαν τὴν διεύθυνσιν εἰς τὸν Μαργαρίτην Δήμητραν. Μὲ τὴν ἄφιξιν τοῦ Δήμητρα τοῦ 1851 ἐδόθη νέος τόνος εἰς τὰς πατριωτικὰς ἐκδηλώσεις τῶν Μοναστηριωτῶν. ... Ὁ Δήμητρας ἐγκατεστάθη εἰς Μοναστήριον τῆ προτροπῆ τῆς μυστικῆς ὀργανώσεως / καὶ προσέλαβεν ὡς συνεργάτας του τοὺς Ἀναστάσιον Πηχεῶν, Σεραφεῖμ Ματλῆν καὶ Νικόλαον Χαλκόπουλον. Δὲν περιορίσθη ὁμως εἰς τὰ καθήκοντά του αὐτά. Ὁμοῦ μετὰ τῶν συνεργατῶν του καὶ τῶν ἄλλων διδασκάλων τῶν κοινοτικῶν σχολείων ὑπέκρινοντες εἰς τὰς ὑποδείξεις τῆς μυστικῆς ὀργανώσεως παρῴτρυναν τοὺς ἀποφοίτους τῶν σχολῶν νὰ ἰδρῦσουν Σύλλογον ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς μὲν Φιλολογικὸν καὶ Φιλεκπαιδευτικόν, κύριος ὁμως σκοπὸς αὐτοῦ νὰ εἶναι ἡ τόνωσις τοῦ ἔθνικου φρονήματος, ὥστε νὰ καταστῇ τὸ φυτώριον ὄλων ἐκείνων πού θὰ ἐχρειάζετο τὸ ἔθνος εἰς τὸν ἀγῶνα διὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν / ὑποδοῦλων. Καὶ διὰ νὰ μὴ γεννηθῶσιν ὑπόνοιαι εἰς τοὺς Τούρκους, ἀφοῦ πρόσφατα ἦσαν τὰ γεγονότα τῆς ἀποκαλύψεως τῆς μυστικῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς σφαγῆς τοῦ Πυλαγόρα, ὀνόμασαν τὸν Σύλλογον «Καζίνο». Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Μοναστηριώτη Π. Τσάλλη ἡ σχολὴ ἦταν ἰδιωτικὴ καὶ περιλάμβανε μίαν γυμνασιακὴν τάξιν, λειτούργησε δὲ μὲ ἐπιτυχία ὡς τὸ 1865¹⁰.*

8. Βλ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., σ. 359. Στὴ συνέντευξιν τοῦ Ὁρολογᾶ ὁ Δήμητρας παρουσιάζει (οἰ δ.τι ἀφορᾷ τὶς γυμνασιακὰς του σπουδὰς) ὡς ἀπόφοιτος μόνον τοῦ γυμνασίου Ἰωαννίνων, δηλ. τῆς Ζωομαίας σχολῆς. Ὁ ἐπιμελητὴς τῆς ἀνατύπωσιν τοῦ ἔργου τοῦ Δήμητρα *Ἱστορία τῆς Ἀλεξάνδρειας* (βλ. ἐκδόσεις Δημιουργία, σειρὰ Μελέτες γιὰ τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα 5, 1995) δίνει τὴν ἴδια πληροφορία, δίχως ὁμως νὰ τὴν τεκμηριῶνει. Δὲν ἀποκλείεται ὁ Δήμητρας νὰ ἄρχισε τὸ γυμνάσιο ἐκεῖ καὶ νὰ τὸ τελείωσε στὴν Ἀθήνα.

9. Βλ. Βακαλόπουλος, ὁ.π., σσ. 360-361.

10. Βλ. Π. Τσάλλη, *Τὸ δοξασμένον Μοναστήρι, ἡτοῖ ἱστορία τῆς πατριωτικῆς δράσεως τοῦ Μοναστηρίου καὶ τῶν περιχώρων ἀπὸ τοῦ ἔτους 1830 μέχρι τοῦ 1903*, Θεσσαλονίκη 1932, σσ. 15-16· πρβλ. Στ. Παπαδόπουλος, *Ἡ ἐκπαιδευτικὴ καὶ κοινωνικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Μακεδονίας κατὰ τὸν τελευταῖον αἰῶνα τῆς Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1970, σ. 134. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ἡ σχολὴ ἐκτὸς ἀπὸ τὴ γυμνασιακὴν τάξιν εἶχε 4τάξιον δημοτικὸν καὶ 3-τάξιον ἑλληνικὸν σχολεῖο. Ἡ πληροφορία τοῦ Ὁρολογᾶ ὅτι τὸ «Καζίνο» ἰδρύθηκε τὸ 1851 συμφωνεῖ μὲ αὐτὴν τοῦ Τσάλλη, ὁ.π., σσ. 17-20 πού τοποθετεῖ τὴν ἰδρύσιν του τὸ 1852 καὶ ἀναφεῖ ἐκείνην τοῦ Κλεῖτου, *ΜΗΠΣΑ* 3 (1910) 85-86 πού κάνει λόγο γιὰ τὸ 1859. Γιὰ τὸ «Καζίνο» βλ. Παπαδόπουλος, ὁ.π., σσ. 136-137, πού ὁμως ἀκολουθεῖ τὸν Κλεῖτο.

Ἡ παρουσία τοῦ Δήμιτσα στὸ Μοναστήρι δὲν ἦταν ὁμως συνεχῆς, ἀφοῦ ἀπὸ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1859 ἕως τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1861 ὁ τελευταῖος ὑπῆρξε φοιτητὴς τοῦ Friedrich - Wilhelm Universität τοῦ Βερολίνου¹¹. Ἐκεῖ παρακολούθησε μαθήματα ἐπὶ τρία ἔξάμηνα. Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τῶν μαθημάτων καὶ κυρίως τοὺς καθηγητὲς ποὺ ἐπέλεξε μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς βάσιμα ὅτι ἡ μετεκπαίδευσή του στὴ Γερμανία θὰ πρέπει νὰ συνέβαλε ἰδιαίτερα στὴν ἀπόφασή του νὰ ἀσχοληθεῖ μετὰ τὴν Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐπιγραφικὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι στὸ Βερολίνο ἄκουσε ἐπὶ τρία ἔξάμηνα τὸν περιφημο φιλόλογο August Böckh, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἰδρυτὴ τοῦ Corpus τῶν ἑλληνικῶν ἐπιγραφῶν ποὺ ἔκτοτε ἐκδίδει ἡ Ἀκαδημία Ἐπιστημῶν τοῦ Βερολίνου, καὶ ἐπὶ ἓνα ἔξάμηνο τὸν ὀνομαστὸ ἀρχαιολογικὸν Gustav Droysen, πρωτοπόρο μελετητὴ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς¹². Τὸ πρόγραμμά του συνεπλήρωσε μετὰ μαθήματα κλασικῆς φιλολογίας καὶ φιλοσοφίας¹³.

Ὁ Δήμιτσας ἐπέστρεψε στὸ Μοναστήρι τὸ σχολικὸ ἔτος 1861-1862 ὅπου παρέμεινε ἕως τὸ 1865¹⁴. Τότε ἦταν ποὺ ἄρχισε νὰ ἐνδιαφέρεται συστηματικὰ γιὰ τὶς ἀρχαιότητες τῆς Μακεδονίας¹⁵. Τὸ 1866 ἐγκαταστάθηκε στὴ Θεσσαλονικὴ ὅπου ἀνέλαβε τὴ διεύθυνση τοῦ ἡμιγυμνασίου. Παρὰ τὶς προσπάθειές του ὁμως δὲν πέτυχε τὸν σκοπὸ του, δηλαδὴ νὰ τὸ ἀναβαθμίσει σὲ τετρατάξι¹⁶. Μὲ τὴ λήξη τῆς θητείας του (1869) μετέβη μαζὶ μετὰ τῆς Θεσσαλονικίας

11. Τὸ ἀποδεικτικὸ φοιτήσις του ἐκδόθηκε στὶς 22 Ἰουνίου τοῦ 1861 βλ. εἰκόνα 1. Ὁ Δήμιτσας εἶχε ἀριθμὸ ἐγγραφῆς 387 τῆς πρωτανείας τοῦ 50οῦ πρῦτανου τοῦ Πανεπιστημίου. Παρὰ τὶς σχετικὰς ἐρευνες στὸ ἀρχειο τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λειψίας δὲν ἐπιβεβαιώθηκε ἡ πληροφορία τοῦ Ὁρολόγι καὶ τοῦ ΠΒΑ ὅτι ὁ Δήμιτσας σπούδασε σὲ αὐτό. Ὁ ἴδιος ἄλλωστε ὁ Δήμιτσας ἀναφέρεται στὶς συμπληρωματικὰς σπουδὰς του στὴ Γερμανία μετὰ τὴν ἀναφύλαξιν τῶν ἐν Βερολίνο σπουδῶν μου... βλ. *Περιοδεία τῆς Αἰγύπτου*, Πρόλογος, σ. α'.

12. Γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του βλ. W. Nippel, *Über das Studium der Alten Geschichte*, München 1993, σ. 104 κ.εξ. καὶ K. Christ, *Von Gibbon zu Rostovtzeff. Leben und Werk führender Althistoriker der Neuzeit*, Darmstadt 1979, σ. 50 κ.εξ. ἀντίστοιχα.

13. Τὸ πλήρες πρόγραμμα τῶν μαθημάτων ποὺ παρακολούθησε ὁ Δήμιτσας στὸ Βερολίνο ἔχει ὡς ἔξης: χειμερινὸ ἔξάμηνο 1859/60: Ἱστορία τῆς Ἀρχαιότητος μετὰ τὸν Böckh καὶ Προμηθεὺς Δεσμώτης μετὰ τὸν Haupt: ἔαρινὸ ἔξάμηνο 1860: Μετρικὴ μετὰ τὸν Böckh, Λογικὴ καὶ Μεταφυσικὴ μετὰ τὸν Treudenburg καὶ Ἀρχαία Ἱστορία μετὰ τὸν Droysen: χειμερινὸ ἔξάμηνο 1860/61: Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας μετὰ τὸν Böckh, Ἱστορία τῆς Ῥωμαϊκῆς Λογοτεχνίας μετὰ τὸν Haupt καὶ Μεταφυσικὴ τοῦ Ἀριστοτέλη μετὰ τὸν Michael: ἔαρινὸ ἔξάμηνο 1861: παρόλο ποὺ ἀνεγράφη σὲ μάθημα τοῦ Böckh δὲν παρακολούθησε.

14. Βλ. Μ. Δήμιτσα, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενος...*, 295 *ἑπανελημμένως κατὰ τὸ 1861-1862 περιελθὼν τὴν δυτικὴν Πελαγονίαν καὶ Δερριοπικὴν πεδιάδα τοῦ Ἐριγόνος πρὸς ζήτησιν καὶ εὑρεσιν ἀρχαιοτήτων καὶ μνημείων, πολλὰς τοιαύτας (ἐννοεῖ ἐπιγραφὰς) εἶθρον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῶν χωρίων διατηρουμένας* πρὸβλ. καὶ «Μακεδονίας Ἀρχαιολογικά», BCH 4 (1880) 101 ἀπὸ ὅπου συνάγεται ὅτι τουλάχιστον ὡς τὸ 1864 βρισκόταν ἀκόμη στὸ Μοναστήρι.

15. Βλ. τὸ παράθεμα τῆς προηγούμενης σημείωσης. Τὸ πρῶτο ἐπιγραφικὸ τοῦ δημοσίευμα χρονολογεῖται πάντως τὸ 1857/8.

16. Βλ. σχετικὰ Σ. Ζιγού-Καραστεργίου, «Ἡ ἐκπαίδευση στὴ Θεσσαλονικὴ: ἡ περίοδος τῆς Τουρκοκρατίας», στὸ Ἰ. Χασιώτη (ἐπιμ.), *Τοῖς ἀγαθοῖς βασιλευσάουσα Θεσσαλονικὴ. Ἱστορία καὶ πολιτισμὸς*, Θεσσαλονικὴ 1997, σ. 366.

σύζυγό του Μαρία, που καταγόταν από την παλαιά και πλούσια θεσσαλονικιώτικη οικογένεια Δούκα στην Αθήνα¹⁷. Το σχολικό έτος 1869-1870 ανέλαβε τη διεύθυνση του Έλληνικού εκπαιδευτηρίου στη θέση του Θεσσαλονικιού Γρηγορίου Γ. Παπαδόπουλου (1819-1873)¹⁸, ιδρυτικού στελέχους του «Συλλόγου προς Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων», λόγω του διορισμού του τελευταίου σε θέση τμηματάρχου του Υπουργείου των Έξωτερικών από την κυβέρνηση Δελγιώρρη¹⁹. Τα καθήκοντα αυτά άσκησε τουλάχιστον ως το έτος 1882²⁰.

Οι σχέσεις του Δήμιτσα με τους διανοούμενους της Θεσσαλονίκης δεν φαίνεται να υπήρξαν ποτέ θερμές, μολοντί ο «Έν Θεσσαλονίκη Φιλεκπαιδευτικός Σύλλογος» του πρότεινε κάποιες συνεργασίες. Συγκεκριμένα ο Σύλλογος θέλησε μέσω προαγοράς εκατό αντιτύπων του δεύτερου τόμου των «Μακεδονικών» να ενισχύσει τον Δήμιτσα, αλλά τον πρόλαβε έτερος εκ Κων/πόλεως όμογενής (έννοείται ο Χρ. Ζωγράφος), όπως μαρτυρεί ο ίδιος²¹. Ένα χρόνο αργότερα ο πρόεδρος του Συλλόγου ιατροφιλόσοφος Μιχαήλ Παπαδόπουλος πληροφορούσε τα μέλη του ότι: *Έπιθυμούσα ή διοικητική επιτροπή ίνα ό Σύλλογος ήμων γείνη και υπό τινα άλλην έποψιν χρήσιμος είς την πατρίδα συνενόηθη μετά του έν Αθήναις άξ. καθ. κ. Μαργαρίτου Δήμιτσα ίνα συντελέση προς εκτίπνωσιν τής υπ' αυτόν γενομένης μεταφράσεως τής ιστορίας τής Θεσσαλονίκης τής υπό του Τάϊφελ²² συνταχθείσης· άλλ' αί άπαιτούμεναι δαπάναι εφάνησαν είς την διοικητικήν Έπιτροπήν τοιαύται, ώστε δέν έτόλμησε να προβή είς τό έργον προβλέπουσα άποτυχίαν είς τό έπιχει-*

17. Η Δούκα ήταν υποδιευθύντρια του Παρθενωγαγείου Θεσσαλονίκης (1854-1864) και μεταφράστρια του έργου του Φ. Καμβουλίου, *Αί παρ' Όμήρω Γυναίκες*, Θεσσαλονίκη 1868· βλ. Σ. Ζωήγου-Καραστεργίου, «Οί γυναίκες των γραμμάτων και του πολιτισμού στη Θεσσαλονίκη. 19ος αιώνας – Μεσοπόλεμος: όνομάτων έπίσκεψις», *Θεσσαλονικέων Πόλις* 8 (2002) 127-128.

18. Βλ. *Πανδώρα* 22 (1871) τεύχος της 15ης Ιουνίου, 510 σημ. 1, όπου με άφορητή τον λόγο που έκφωνεί κατά τη βράβευση των μαθητών του γυμνασίου με θέμα την άνατροφή και εκπαίδευση του Μ. Άλεξάνδρου ο συντάκτης του περιοδικού πληροφορεί τους αναγνώστες του ότι ο κ. Μ. Δήμιτσας *άφ' ένός έτους διεδέχθη τον κ. Γ. Γ. Παπαδόπουλο ως έπιμελητή του Έλληνικού Έκπαιδευτηρίου*.

19. Από τη θέση αυτή ο Παπαδόπουλος όργάνωσε τον «Σύλλογο προς Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων» που ίδρύθηκε τον Άπριλιο του 1869 και το όποιον υπήρξε ως τον θάνατό του όχι μόνο Γενικός Γραμματέας, αλλά το δραστηριότερο μέλος· για τη ζωή και το έργο του βλ. Δ. Στεφάνου, «Σκιαγραφία Γρηγορίου Παπαδοπούλου (1819-1873)», *Η Δράσις του συλλόγου (Πρός Διάδοσιν των Έλληνικών Γραμμάτων) κατά την εκατονταετία 1869-1969*, Αθήνα 1970, σ. 13 κ.έξ. και ιδιαίτερα 18-19.

20. Με βάση τους τίτλους του που αναφέρονται στα έγχειρίδια της γεωγραφίας που συνέγραψε. Το 1885 αναφέρεται απλώς ως καθηγητής γεωγραφίας του Άρσακείου.

21. Βλ. *Η Μακεδονία έν λίθους φθεγγομένοις...*, σ. φβ' σημ. 1. Για την πρόταση βλ. *Πρώτο έτος του έν Θεσ/νίκη Φιλεκπαιδευτικού Συλλόγου. Έκθεσις άναγνωσθείσα την 6ην Οκτωβρίου 1873 υπό του Προέδρου Μ. Παπαδοπούλου*, Έν Θεσσαλονίκη 1874, σ. 10.

22. Έννοεί τη γνοστή μονογραφία του Th. Lucas Frid. Tafel, *De Thessalonica eiusque agro*, Berlin 1839. Έξ όσων γνωρίζω ελληνική μετάφραση του έργου δέν δημοσιεύθηκε ποτέ.

ρημα. Αί περί του άντικειμένου ενεργειαι ἴσως επαναληφθῶσι ἀκολούθως²³. Ἀρκετά χρόνια ἀργότερα ὁ Δήμιτσας ἦλθε σέ διαφωνία μέ δύο ἀπό τοὺς νεότερους λόγιους τῆς πόλης, τοὺς Νικόλαο Κεχαγιά καί Πέτρο Ν. Παπαγεωργίου, ἐξ αἰτίας διαφορετικῶν ἐκτιμήσεών του στό ζήτημα τῆς θέσης τῆς ἀρχαίας Θέρμης μέ τὸν πρῶτο καί (κυρίως ἀλλά ὄχι μόνον) τοῦ ἐπιγραφικοῦ corpus τῆς Μακεδονίας μέ τὸν δεύτερο²⁴. Ὁ μόνος Θεσσαλονικῶς μέ τὸν ὁποῖον συνεργάσθηκε τελικά ὁ Δήμιτσας ὑπῆρξε ὁ δάσκαλος Γ. Παπαγεωργίου, ἐκδότης τοῦ βραχίβιου τοπικοῦ περιοδικοῦ «Ἀριστοτέλης», ὅπου δημοσίευσε ἐργασία γιὰ τὸ πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς σχέσης τῆς κασσάνδρειας Θεσσαλονίκης μέ τὴ Θέρμη²⁵.

Ἡ ἐμπλοκὴ τοῦ Δήμιτσα στὰ ἐκπαιδευτικά πράγματα τῆς Μακεδονίας συνεχίσθηκε πάντως καί μετὰ τὴν ἐγκατάστασή του στὴν Ἀθήνα, ὅπως προκύπτει ἀπὸ μία ἐκθεση ποῦ ὑπέβαλε τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1886 στό Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν μέσω τοῦ «Ἐν Ἀθήναις Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων», τοῦ ὁποῖου ὑπῆρξε μέλος²⁶. Τὸ σχετικὸ ἐγγράφο φέρει τὸν χαρακτηριστικὸ τίτλο *Βραχεῖα ἐκθεσις τῆς ἐνεστώσης πνευματικῆς καταστάσεως ἐν τῇ δυτικῇ Μακεδονίᾳ καὶ ἰδίως ἐν τῇ πρωτευούσῃ αὐτῆς, ἐν Βιτωλίοις*²⁷ περιλαμβάνει ὁμως πληροφορίες γιὰ τὴν κατάστασι τῆς ἐκπαίδευσης καί στὴ Θεσσαλονικὴ ποῦ συνέλεξε ὁ Δήμιτσας ὕστερα ἀπὸ περιοδεία στὶς δύο περιοχῆς. Στὴν ἐκθεση θίγονται ἐπίσης οἱ σχέσεις τοῦ Συλλόγου μέ τὶς τοπικῆς κοινωνίες καί προτείνεται σειρὰ διοικητικῶν, οἰκονομικῶν καί παιδαγωγικῶν μέτρων, ποῦ ἀποσκοποῦσαν στὴ βελτίωσι τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τῶν δύο πόλεων.

Κατὰ τὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιοδείας ὁ Δήμιτσας, κάθε φορὰ ποῦ τοῦ δινόταν εὐκαιρία, φρόντιζε παράλληλα νὰ ἀντιγράφει ἐπιγραφές. Ἔτσι, ὅταν

23. Βλ. *Δεύτερον ἔτος τοῦ ἐν Θεσ/νίῃ Φιλεκπαιδευτικοῦ Συλλόγου. Ἐκθεσις ἀναγνωσθεῖσα τὴν 13 Ὀκτ. 1874 ὑπὸ τοῦ Προέδρου Μ. Παπαδόπουλου*, Ἐν Λευφία 1875, σ. 23.

24. Γιὰ τὶς σχέσεις τῶν ἀνδρῶν αὐτῶν μέ τὸν Δ. βλ. τὴ μελέτη μου *Πέτρον Ν. Παπαγεωργίου τοῦ Θεσσαλονικέως. Ἀλληλογραφία (1880-1912)*, ΕΜΣ, Σειρὰ Φιλολογικὴ καί Θεολογικὴ, ἀρ. 19, Θεσσαλονικὴ 2004.

25. Ὁ Δήμιτσας στό σχετικὸ ἄρθρο κάνει λόγο γιὰ *φιλικὴν ἀξίωσιν τῆς διευθύνσεως* τοῦ περιοδικοῦ νὰ ἀρθρογραφῆσι σέ αὐτό. Γιὰ τὸ περιοδικὸ *Ἀριστοτέλης* βλ. Β. Κаланτζοπούλου, *Συμβολὴ στὴ μελέτη τῶν λογοτεχνικῶν καὶ ἡμιλογοτεχνικῶν περιοδικῶν τῆς Θεσσαλονίκης (1889-1932)*, Θεσσαλονικὴ 1989, σσ. 17-21. Γιὰ τὸ ἄρθρο βλ. παρακάτω στὴν προσωρινὴ ἐργογραφία.

26. Στὴν ἐκθεση βλ. Βούρη, ὁ.π., σ. 126, ὁ Δήμιτσας ἀναφέρεται στό Σύλλογο πρὸς Διάδοσιν κ.λπ. μέ τὴ φράσι «ὁ ἡμέτερος σύλλογος».

27. Ἡ Βούρη, ὁ.π., σ. 125, σημειώνει ὅτι εἶναι πιθανόν τοῦ Μ. Γ. Δήμιτσα. Τὸ ἐγγράφο προέχεται ὀπωσδήποτε ἀπὸ τὸν Δ. ἐφόσον στὶς σσ. 128-129 ὁ συντάκτης τῆς ἐκθεσις ὑποστηρίζει τὴν ἀποψὴ ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ εἰσαχθῆι στό πρόγραμμα τῶν μαθημάτων τῶν ἑλληνικῶν σχολείων τῆς Μακεδονίας ἡ διδασκαλία τῆς ἱστορίας τῆς περιοχῆς προτείνει δύο δικὰ του βιβλία βλ. παρακάτω.

βρέθηκε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ ὀχτῶ μέρες²⁸, ἦταν ὁ πρῶτος Ἕλληνας ποὺ μὲ τὴ μεσολάβηση τοῦ Μητροπολίτη Γρηγόριου Καλλιδὴ πέτυχε νὰ εἰσέλθει στὸ ἰδιαιτερο δωμάτιο τοῦ παλαιοῦ Διοικητηρίου (κονάκι) ὅπου φυλάσσονταν τὰ πολυάριθμα (30-40) θραύσματα τοῦ περιφημοῦ ἐδίκτου τοῦ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Β΄, τυχαῖα εὐρήματα ἀπὸ τὶς ἐργασίες ἀνακαίνισης τοῦ δαπέδου τοῦ ναοῦ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου (τότε Κασσιμέ τζαμί)²⁹. Ἀπὸ αὐτὰ ἀντέγραψε τὰ δύο σμηναντικότερα³⁰.

Ἄξιζει ἐδῶ νὰ ἐπισημανθεῖ μία παράγραφος τῆς προαναφερθεῖσας ἔκθεσης ἣ ὅποια δεῖχνει τὸν ὀρόλο ποὺ ἔπαιξε ὁ Δήμιτσας ὄχι μόνος ὡς συγγραφέας ἐπιστημονικῶν ἔργων ἀλλὰ καὶ ὡς συντάκτης διδακτικῶν ἐγχειριδίων γιὰ τὴν ἐμπέδωση τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς ταυτότητας μεταξὺ τῶν νεαρῶν Μακεδόνων στὰ χρόνια πρὶν ἀπὸ τὸν Μακεδονικὸ ἀγῶνα: *Ἐπιαναγκές ἐστί νὰ ἀναγραφῇ ἐν τῷ προγράμματι τῶν μαθημάτων τοῦ γυμνασίου ἡ διδασκαλία τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας ἀπὸ συστάσεως τοῦ Μακεδονικοῦ κράτους μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας. Διότι ἀλογώτατον καὶ ἀτοπώτατόν ἐστί νὰ μὴ διδάσκηται ἡ Μακεδονικὴ ἱστορία καὶ οἱ μαθηταὶ νὰ ἀγνοοῦσιν τὴν πάτριον ἱστορίαν. Φαίνεται ὅτι οἱ καθηγηταὶ ἀγνοοῦσι ταύτην καὶ ἀποφεύγουσι νὰ ἐπαναλάβωσι τὴν διδασκαλίαν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον ἐμόχθησα πρὸ ὀλίγων ἐτῶν νὰ συντάξω ἐπίτομον πεντηκοντασέλιδον ἐγχειρίδιον τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας πρὸς χρῆσιν τῶν σχολειῶν καὶ τῶν ἀνωτέρων παρθεναγωγείων τῆς Μακεδονίας. Οἱ δὲ καθηγηταὶ διὰ τὴν μελέτην ἔχουσι πρόχειρον τὴν ὑπ' ἐμοῦ μεταφρασθεῖσαν ἱστορίαν τοῦ Ἄβελ³¹. Ἡ προσπάθεια αὕτη ἀποτελοῦσε συνέχεια μιᾶς ἄλλης: εἶχε προηγηθεῖ σειρὰ ὅλη ἐγχειριδίων γεωγραφίας (προοριζομένων καὶ γιὰ τὶς τρεῖς βαθμίδες τῆς ἐκπαίδευσης) μῆσω τῶν ὁποίων ὁ Μακεδόνας ἱστορικὸς καὶ γεωγράφος ὑπεστήριξε μὲ ἐπιχειρήματα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφία τὶς ἐθνικὰς διεκδικήσεις τοῦ ἑλλαδικοῦ κράτους στὴν περιοχὴ³².*

Βελτιώσεων πλὴν τῶν βιογραφικῶν τοῦ Δήμιτσα χρῆζει ἀκόμη καὶ ἡ ἐργογραφία του³³, ἣ ὅποια πρῆπει στὴν πραγματικότητα νὰ συνταχθεῖ ἐξ ἀρχῆς.

28. Βλ. Βούρη, ὁ.π., σ. 126.

29. Βλ. *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις...*, σσ. 520-521. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐδικτο IG X 2 1, 24, μὲ τὸ ὅποιο ὁ αὐτοκράτορας ἐνίσχυε οἰκονομικὰ τὸν ναὸ τοῦ Ἁγίου Δημητρίου παραχωρώντας του τὴν ἐκμετάλλευση ἄλυκων.

30. Εὐτυχῶς ὅλα εἶχαν ἀντιγραφεῖ σχολαστικὰ ἀπὸ τὸν Γερμανὸ Κ. Purgold, ἀπεσταλμένο τῆς Βασιλικῆς Ἀκαδημίας τοῦ Βερολίνου τὸ 1885 γιὰ τὴ συλλογὴ ἐπιγραφῶν στὴ Μακεδονία. Τελικὰ ἐνταφιάσθησαν στὰ θεμέλια τοῦ νέου (σημερινοῦ) διοικητηρίου ποὺ χτίστηκε τὸ 1891 στὴ θέση τοῦ παλαιοῦ. Γιὰ τὴν ἱστορία τῆς εὑρεσης καὶ τῆς δημοσίευσης τῆς ἐπιγραφῆς αὐτῆς βλ. Στ. Κυριακίδης, *Μακεδονικά* 2 (1941-1952) 748-749.

31. Βλ. παρακάτω προσορὴν ἐργογραφία ἄρ. 18 καὶ 5

32. Βλ. σχετικὰ Χρ. Κουλοῦρη, *Ἱστορία καὶ Γεωγραφία στὰ ἑλληνικὰ σχολεῖα (1834-1914). Γνωστικὸ ἀντικείμενον καὶ ἰδεολογικὲς προεκτάσεις. Ἀνθολόγιο κειμένων. Βιβλιογραφία σχολικῶν ἐγχειριδίων*, Ἀθῆνα 1988, σ. 28.

33. Ὁ προαναφερθεῖς κατάλογος τοῦ Πούλιου περιλαμβάνει 17 ἔργα τοῦ Δήμιτσα χωρὶς νὰ

Παραθέτω ἑδῶ κατάλογο τῶν αὐτοτελῶν ἔργων καὶ τῶν ἄρθρων τοῦ Δήμιτσα πού μοῦ εἶναι γνωστά ἐν εἴδει προσωρινῆς ἐργογραφίας μὲ τὴν εὐχὴ νὰ δημοσιευθεῖ κάποτε ὀλοκληρωμένη μελέτη γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του:

1. «Ἀρχαῖα Ἐπιγραφαί», *Πανδώρα* 8 (1857-1858) 304-305.
2. «Περὶ τοῦ σεισμοῦ τῆς Κορίνθου», *Πανδώρα* 9 (1858-1859) 291-292³⁴.
3. «Περὶ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς, Ἀρχίδος ἢ Βουλγαρίας ἀποκλήθεισης», *Πανδώρα* 10 (1859-1860) 1-6, 84-89.
4. *Τὰ περὶ τῆς Αὐτοκεφάλου Ἀρχιεπισκοπῆς τῆς πρώτης Ἰουστινιανῆς Ἀρχίδος καὶ Βουλγαρίας*, Ἀθῆναι τύποις καὶ βιβλ. Π. Δ. Σακελλαρίου 1859.
5. *Ἡ μέχρι Φιλίππου Ἀρχαία Ἱστορία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα μὲν ὑπὸ Ὄθωνος Ἀβελ, μεταφρασθεῖσα δὲ ὑπὸ Μαργαρίτου Γ. Δήμιτσα*, Ἐν Λειψία ἐκ τοῦ τυπογραφείου G. Teubner 1860.
6. «Διορθωτέα τινὰ τῶν περὶ τῆς Ἀρχίδος δημοσιευθέντων», *Πανδώρα* 19 (1868-1869) 201-207, 265-270.
7. «Μονομεροῦς κρίσεως προφανῆς ἔλεγχος», *Πανδώρα* 22 (1871-1872) 249-257³⁵.
8. «Ἀρχαιολογικά. Καὶ τρίτον ἢ τῆς Δερριόπου ἐπιγραφῆ», *Πανδώρα* 22 (1871-1872) 265-273.
9. «Περὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐκπαιδεύσεως τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου», *Πανδώρα* 22 (1871-2) 121-129³⁶.
10. *Μακεδονικά. Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοθηήματα. Μέρος Α΄ Χωρογραφία*, Ἀθῆνησι τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἄρ. 3) 1874³⁷.
11. *Μακεδονικά. Ἀρχαία Γεωγραφία τῆς Μακεδονίας συνταχθεῖσα κατὰ τὰς*

γίνεται σὲ αὐτὸν διάκριση ἀνάμεσα στὰ αὐτοτελῆ ἔργα καὶ στὰ ἄρθρα. Σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ μάλιστα τὰ τελευταῖα ὁ Ποῦλιος δὲν δηλώνει κἀν τὸ περιοδικὸ ὅπου δημοσιεύθηκε τὸ καθένα. Κατάλογο αὐτοτελῶν ἔργων τοῦ Δ. (ὀκτὼ τὸν ἀριθμὸ) παραθέτει ἐπίσης ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος-Κεραμιάς στὴν ἐκτενὴ βιβλιοκρισία του γιὰ τὸ ἔργο του *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγόμενοις...* βλ. παρακάτω σμμ. 46. Τὰ σχολικὰ ἔγχειρίδια γεωγραφίας πού συνέγραψε ὁ Δήμιτσα καὶ συμπεριλαμβάνονται στὴν ἀκολουθοῦσα προσωρινὴ ἐργογραφία του προέρχονται ἀπὸ τὴν προαναφερθεῖσα ἐργασία τῆς Χρ. Κουλοῦρη. Οἱ παραπομπές στὶς ἐφημερίδες *Παλιγγενεσία* καὶ *Καιροὶ* προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀδημοσίευτη διδακτορικὴ διατριβὴ τῆς Μ. Δ. Σωφρονίδου, *Ἡ ἀρχαιολογικὴ εἶδηση στὶς Ἐφημερίδες*, Θεσσαλονίκη 2002. Στὴν ἐργογραφία πού ἀκολουθεῖ δὲν δηλώνονται οἱ ἀνατυπώσεις. Γιὰ τὴ βοήθειά του στὴ σύνταξη τῆς ἐργογραφίας εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν φίλο Δρ. Νομικῆς Ἡλία Ἀρναοῦτογλου.

34. Πρόκειται γιὰ ἐπιστολὴ.

35. Κριτικὴ τῆς Γεωγραφίας τῆς Μακεδονίας τοῦ Bursian.

36. Πρόκειται γιὰ λόγος πού ἐκφωνήθηκε στὸ Ἑλληνικὸ Ἐκπαιδευτικὸ βλ. παραπάνω σμμ.

18.

37. Δεύτερη ἔκδοση. Ἡ πρώτη ἔκδοση χρονολογεῖται τὸ 1870.

- ἀρχαίας πηγὰς καὶ τὰ νεώτερα βοηθήματα. Μέρος Β΄ Τοπογραφία οὐ προτέτακται ἐν εἶδει προλόγου καὶ εἰσαγωγῆς, πραγματεία ἱστορική τε καὶ φιλολογική, Ἀθήνησι Ἄ. Δ. Βιλλαράς (Βιβλιοθήκη τοῦ Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων, ἀρ. 15) 1874.
12. «Τοπογραφία τῆς Μακεδονίας», ἐφ. Καιροὶ ἀρ. φ. 193, 14.05.1874, 4.
 13. *Περὶ τοῦ ἐν Παρισίοις Διεθνoῦς Συμποσίου τῶν Γεωγραφικῶν Ἐπιστημῶν*, Ἀθήναι τύποις Ἄ. Δ. Βιλλαρά 1876³⁸.
 14. *Δύο Λέξεις περὶ τῶν ἐν Μυκῆναις καὶ Σπάτα ἀρχαιοτήτων. Ἡ Ἑλλάς ἐστὶ Μουσεῖον*, Ἐν Ἀθήναις 1878³⁹.
 15. *Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμητρα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Μέρος πρῶτον Γεωγραφία τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου*, Ἀθήνησι τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1878.
 16. *Πολιτικὴ Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμητρα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ. Μέρος δευτέρον Γεωγραφία πάντων τῶν μερῶν τῆς γῆς πλὴν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου*, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1879⁴⁰.
 17. *Ἐλεγχος τῆς Ἀρχαίας Γεωγραφίας Ἐ. Κεϊπέρου ὡς πρὸς τὴν Μακεδονία*, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον Δημ. Ἰασεμίδου 1879.
 18. *Ἐπίτομος Ἱστορία τῆς Μακεδονίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῆς Τουρκοκρατίας*. Πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων τῆς Μακεδονίας, Ἀθήνησιν ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1879.
 19. «Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς Στράβωνα, Μέρος Α΄», Ἀθήναιον 8 (1879) 415-431.
 20. *Κριτικαὶ ἔρευναι περὶ τῆς καταγωγῆς καὶ ἐθνικότητος τοῦ Γεωργίου Κατσιρώτου τοῦ Σκενδέρμυτη αἷς προσήρηται καὶ ἔλεγχος τοῦ ὑπὸ Κεϊπέρου ἐκδοθέντος ἐθνογραφικοῦ πίνακος τῆς Τουρκίας*, Ἀθήναι τύποις Ἄ. Δ. Βιλλαρά 1879 (πρώτη δημοσίευση χωρὶς τὴν προσθήκη τὸ ἔτος 1877).

38. Πραγματεία προσαρτηθεῖσα «Τῆ περιοδείᾳ τῆς Αἰγύπτου». Πρόκειται γιὰ σειρά ἀρθῶν ποὺ δημοσίευσε στὸν *Νεολόγο* τῶν Ἀθηνῶν μεταξὺ 25 Ἰουλ. καὶ 8 Σεπτ. 1875 μὲ ἀφορμὴ τὸ Β΄ Διεθνὲς Γεωγραφικὸ Συμπόσιο τοῦ Παρισιοῦ, βλ. Κουλούρη, ὁ.π., σ. 30 σημ. 1.

39. Βλ. Β. Α. Μυστακίδης, *Νεοελληνικὴ Γεωγραφικὴ φιλολογία, ἦτοι κατάλογος τῶν ἀπὸ τοῦ 1800-1889 γεωγραφηθέντων ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ὑπὸ Ἀντ. Μιλιαράκη*, Ἐν Ἀθήναις 1889. *Κρίσεις, Διορθώσεις, προσθήκαι*, ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐκ τοῦ τυπογραφείου Νεολόγου 1890, σ. 79. Ἄγνωστο ποῦ ἡ σχέση του μὲ τὸ *Περὶ τῶν ἀρχαιοτήτων τῶν Μυκηνῶν*, Ἀθήναι 1880 τοῦ καταλόγου τοῦ Ποῦλιου.

40. Κυκλοφόρησε σὲ τευχῆ· βλ. Κουλούρη, ὁ.π., σ. 652. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ ἔργο *Πολιτικὴ γεωγραφία τῶν Ἠπειρῶν*, Ἀθήναι 1879 ποὺ ἀναφέρει στὸν κατάλογό του ὁ Ποῦλιος.

21. «Κριτική μελέτη περί τῆς διαφορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς Θέρμης», *Ἀθήναιον* 8 (1879) 258-268.
22. «Τῆς ἐν Ἰλλυριδί Ἀπολλωνίας ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί», *AM* 4 (1879) 228-234.
23. *Περί τῆς ἀξίας καὶ δυνάμεως τῆς κλασσικῆς παιδείσεως. Πραγματεία φιλολογικῆ καὶ κριτικῆ μεθερμηνευθεῖσα ἐκ τοῦ Γερμανικοῦ ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα*, Ἀθῆναι τύποις «Ὁ Παλαμῆδης» 1879.
24. «Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Στράβωνος. Μέρους Β΄», *Ἀθήναιον* 9 (1880) 175-196.
25. *Κριτικαὶ διορθώσεις εἰς Στράβωνα καὶ τὰ ἀποσπάσματα αὐτοῦ*, Ἀθῆναι τύποις Ἐρμού 1880⁴¹.
26. «Μακεδονίας Ἀρχαιολογικά», *BCH* 4 (1880) 100-109.
27. *Περιοδεία τῆς Αἰγύπτου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς Γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακειῷ*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου Σ. Π. Ἰασεμίδου 1880.
28. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς Ἑλληνικῶν χωρῶν. Μετὰ χάριτος τῶν κρατῶν τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μ. Ἀσίας*, Ἐκδοεῖς ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα, Ἀθῆναι «Ὁ Παλαμῆδης» 1881.
29. «Τῆς ἐν Μακεδονίᾳ Ἡδωνίδος ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ τρεῖς», *Παρνασσός* 5 (1881) 222-226.
30. «Περί τῆς διαφορᾶς τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τῆς Θέρμης», ἐφ. *Κλειῷ* (τῆς Τεργέστης) φ. 1067, 28/10 Δεκ. 1881, 1-2⁴².
31. *Περί τῆς ἀληθοῦς πατρίδος τοῦ ἐξόχου καλλιτέχνου Παιωνίου*, Ἀθῆναι τύποις Σ. Π. Ἰασεμίδης 1881.
32. «Ὁ Ἴσθμὸς τῆς Κορίνθου», *Παρνασσός* 6 (1882) 779-812 καὶ 873-899.
33. *Πολιτικὴ γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων, Ἑλληνικῶν Σχολείων καὶ Παρθεναγωγείων συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα διευθυντοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἐκπαιδευτηρίου καὶ καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακειῷ*. Μέρους Πρῶτων *Γεωγραφία τῆς Ἑλληνικῆς χερσονήσου*, Ἐκδοεῖς δευτέρα, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1882.
34. *Ὁ Ἴσθμὸς τῆς Κορίνθου καὶ κριτικὴ ἔθνολογικὴ διατριβὴ περὶ τῶν ἐν Ἑλλάδι Ἀλβανῶν καὶ Σλάβων*, Ἀθῆναι 1883⁴³.
35. «Ἀρχαιολογικά Α΄». Κλοπὴ καλλιτεχνικοῦ μνημείου τῶν ἀνασκαφῶν τῆς

41. Πρόκειται γὰρ αὐτοτελῆ ἐπανάδοση τῶν δύο σχετικῶν ἄρθρων στοὺς 8ο καὶ 9ο τόμους τοῦ Ἀθήναιου.

42. Ἀπάντηση στὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Ἰ. Κεχαγιά «Περί τῆς ταυτότητος τῆς Θέρμης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης», *Κλειῷ* (τῆς Τεργέστης) φ. 1061. 7/19 Ὀκτ. 1881, 1-2.

43. Πρόκειται προφανῶς γιὰ τὸ ἔργο *Ἱστορία τοῦ Ἴσθμοῦ τῆς Κορίνθου*, Ἀθῆναι 1883 τοῦ καταλόγου τοῦ Πούλιου.

- Ἴακροπόλεως», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5898 1.02.1884, 2.
36. «Ἀρχαιολογικά. Περὶ τῶν ἐν Ἴασσῳ τῆς Μ. Ἀσίας Ἰακροπολέων Α'», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5898 1.02.1884, 2.
37. «Ἀρχαιολογικά. Περὶ τῶν ἐν Ἴασσῳ τῆς Μ. Ἀσίας Ἰακροπολέων Β'», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5900 3.02.1884, 2.
38. «Ἡ κλαπείσα κεφαλὴ Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5903, 8.02.1884, 2.
39. «Καὶ νέα ἔκδοσις τῆς κλαπείσης κεφαλῆς τῆς Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5911, 16.02.1884, 1-2.
40. «Ἀρχαιολογικά. Καὶ πάλιν ἡ κλαπείσα κεφαλὴ τῆς Ἀφροδίτης», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 5940, 21.03.1884, 2.
41. «Ἀρχαιολογικά. Τὸ ἐν Ὀδησσῷ ἀρχαιολογικὸν συνέδριον. Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ Α'», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6225, 18.02.1885, 2-3.
42. «Ἀρχαιολογικά. Τὸ ἐν Ὀδησσῷ ἀρχαιολογικὸν συνέδριον. Ἑλληνικαὶ ἀρχαιότητες ἐν τῇ μεσημβρινῇ Ρωσίᾳ Β'», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6227, 20.02.1885, 2-3.
43. *Ἱστορία τῆς Ἀλεξανδρείας: ἦτοι περιγραφὴ γεωγραφικὴ, ἱστορικὴ, φιλολογικὴ, πολιτικὴ, ἐκκλησιαστικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ ἀπὸ τῆς κτίσεως τῆς πόλεως μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ἀράβων κατακτῆσεως αὐτῆς*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.
44. «Νέα ἀρχαιολογικὴ ἀνακάλυψις», ἐφ. *Παλιγγενεσία* ἀρ. φ. 6257, 28.03.1885, 3.
45. «Ποῦ στηρίζεται ἡ ἐπικρατήσασα δοξασία περὶ τῆς ταυτότητος τῆς Θέρμης καὶ τῆς Θεσσαλονίκης», *Ἡμερολόγιον τῆς Ἀνατολῆς* 1885, 1-9.
46. *Γεωγραφία φυσικὴ καὶ πολιτικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.
47. *Γεωγραφία φυσικὴ καὶ πολιτικὴ πρὸς χρῆσιν τῶν Γυμνασίων κατὰ τὸ πρόγραμμα τοῦ Ὑπουργείου. Συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ τῆς γεωγραφίας ἐν τῷ Ἀρσακείῳ*, Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1885.
48. «Ἐξέλεγκτις ἡμαρτηκότων», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 111, 178-9.
49. «Κριτικὰ Ἐρασιστράτεια», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 123, 319-321.
50. «Ἡ τελευταία περὶ Ἐρασιστράτου ἀπάντησις», ἐφ. *Ἑβδομάς* 3 (1886) ἀρ. 134, 455-6.
51. *Βιογραφία Ὀλυμπιάδος τῆς Ἡπειρώτιδος Νεοπολέμου τοῦ Ἀλκέτου θυγατρὸς, νομίμου τοῦ Φιλίππου τοῦ Β' γυναικὸς καὶ Ἀλεξάνδρου τοῦ Μεγάλου μητρὸς*, Ἀθήνησι τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1887.

52. «Ἐγκριθεῖσα Γεωγραφία ψάλλουσα», *Νέα Ἐφημερίς* φ. 359, 24 Δεκ. 1888, 1.
53. «Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαί», *ΑΜ* 14 (1889) 209-212.
54. «Νεοελληνικά ἔθιμα τοῦ γάμου», *Ἀττικόν Ἡμερολόγιον Ε. Κ. Ἀσωπίου* 1889, 102-112.
55. «Περὶ τῆς σχέσεως τῆς Θεσσαλονίκης καὶ Θέρμης», *Ἀριστοτέλης Α΄* (1889) φυλλάδ. 8ον, 113-117.
56. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκτὸς αὐτῆς ἐλληνικῶν χωρῶν μετὰ χάριτος ὄλων τῶν κρατῶν τῆς ἐλληνικῆς χερσονήσου καὶ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας δωρεάν προσηρηθῆναι πρὸς χρῆσιν τῶν γυμνασίων*, Ἐν Ἀθήναις τυπογραφεῖον «Ὁ Παλαμῆδης» 1891.
57. *Περὶ τοῦ τάφου τοῦ Ἀριστοτέλους. Περὶ τῶν ἀρχαίων Μακεδόνων. Περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ τῶν Ῥωμαίων*, Ἐν Ἀθήναις χ. ἐκδ. οἶκο 1892⁴⁴.
58. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος ὄλων τῶν μερῶν τοῦ κόσμου μετὰ παραρτήματος 32 στατιστικῶν πινάκων πρὸς χρῆσιν τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ τῶν Ἀνωτέρων Παρθεναγωγείων συμφώνως τῷ προγράμματι τοῦ ὑπουργείου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ*. Ἐκδοσις τετάρτη, ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα ἐπιλαχοῦσα ἐν τῷ διαγωνισμῷ «*Historia sine Geographia nulla*», Ἐν Ἀθήναις ἐκ τοῦ τυπογραφείου «Ὁ Παλαμῆδης» 1892.
59. *Γεωγραφία πρὸς χρῆσιν τῶν δημοτικῶν σχολείων*, Ἀθήναι 1894⁴⁵.
60. *Φυσικὴ καὶ πολιτικὴ γεωγραφία τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Εὐρώπης*. Ἡ μόνη ἐγκεκριμένη πρὸς χρῆσιν τῆς Α΄ τῶν Γυμνασίων τάξεως. Κατὰ τὴν ἀπὸ 23 Φεβρουαρίου προκήρυξιν τοῦ Ὑπουργείου συνταχθεῖσα ὑπὸ Μ. Γ. Δήμιτσα καθηγητοῦ. Ἐκδοσις Πέμπτη ἐντελῶς ἀνακαινισθεῖσα μετὰ 37 στατιστικῶν πινάκων, Ἐν Ἀθήναις Τυπογραφεῖον «Παλιγγενεσίας» Ἰ. Ἀγγελοπούλου 1894.
61. *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγγομένοις καὶ μνημείοις σφζομένοις: ἦτοι πνευματικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ παράστασις τῆς Μακεδονίας ἐν συλλογῇ 1409 ἑλληνικῶν καὶ 189 λατινικῶν ἐπιγραφῶν καὶ ἐν ἀπεικονίσει τῶν σπουδαιοτέρων καλλιτεχνικῶν μνημείων*, Ἀθήνησι ἐκ τοῦ τυπογραφείου ἀδελφῶν Πετροῦ 1896 τόμος Α΄ καὶ Β΄ (: Μακεδονικά Γ΄)⁴⁶.
62. *Ὁ ἐλληνισμὸς καὶ ἡ διάδοσις αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν λοιπὴν Εὐρώπην κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα. Ἡ πρὸ αὐτῆς πνευματικὴ κατάστασις τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ἡ ἀναγέννησις τῶν γραμ-*

44. Στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκῃ φυλάσσεται ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα *Μεταρρυθμισ* τῆς Ἀλεξάνδρειας μὲ τίτλο «Οἱ Ἀρχαῖοι Μακεδόνες», Ἀθήναι 1892.

45. Λανθάνει, βλ. Κουλοῦρη, ὀ.π., σ. 693.

46. Βλ. τὴν ἐκτενῆ βιβλιοκρισίαν τοῦ Ἀθ. Παπαδόπουλου-Κεραμιά, *VV* 8 (1901) 572-587. Στὸ ἴδιο περιοδικὸ εἶχε δημοσιευθεῖ βιβλιοκρισία καὶ στὰ ρωσικά βλ. *VV* 5 (1898) 508-520.

μάτων καὶ οἱ συντελεστοὶ αὐτῆς φηγάδες λόγιοι Ἕλληνες, Ἐν Ἀθήναις τύποις Ἀποστολοπούλου 1900.

63. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τοῦ ἐκτὸς αὐτῆς διεσπαρμένου ἐλληνικοῦ ἔθνους καὶ ἡ εὐεργετικὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν μετασχόντων ἀρχαίων καὶ νεωτέρων ἐθνῶν εἰς δύο μέρη. Μέρος Α΄: Σύντομος γεωγραφικὴ, μυθολογικὴ, ἱστορικὴ καὶ ἀρχαιολογικὴ περιγραφή τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος κατὰ χώρας καὶ κατὰ πόλεις πλὴν τῶν νήσων ἰδιαιτέρως περιγραφόμενων. Μέρος Β΄: Περιλαμβάνον τὰς βιογραφίας τῶν ἐξοχωτέρων ἀνδρῶν τῆς ἐπιστήμης οἵτινες διὰ τῆς παιδείας καὶ σοφίας αὐτῶν ἀνεδείχθησαν πατέρες καὶ δημιουργοὶ καὶ κτίσται τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ, Ἀθήναι τύποις Σπ. Κουσουλίνου 1902.
64. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ Ἀθηναίων πολιτεία, γ.τ., γ.ο., γ.χ.⁴⁷
65. Ἕλληνες στρατιῶται ἐν τῇ Δύσει, γ.ε., γ.χ.⁴⁸

Β) Σταῦρος Μερτζίδης (1858 - περ. 1930)⁴⁹

Στοὺς μελετητὲς τῆς Ἱστορίας τῆς Ἀρχαίας Μακεδονίας ὁ Σταῦρος Μερτζίδης εἶναι γνωστός κυρίως ἀπὸ δύο ἔργα του ὅπου μεταξὺ τῶν ἄλλων δημοσιεύει πλαστοὲς ἐπιγραφὰς τῆς πόλης καὶ τῆς περιοχῆς τῶν Φιλίππων⁵⁰. Ἀναδιφώντας στὸ ἀρχεῖο τῆς ΙΣτ΄ Ἐφορείας Κλασσικῶν καὶ Προϊστορικῶν Ἀρχαιοτήτων (Θεσσαλονίκη) ἐντόπισα τὴν παρακάτω αἴτηση ποὺ ὑπέβαλε τὶς ἀρχὲς τοῦ 1914 στὸν τότε ἔφορο Ἀρχαιοτήτων Μακεδονίας Γεώργιο Οἰκονόμο⁵¹ ζητώντας νὰ προσληφθῆ ἡ ἐπιγραφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ὑπηρεσίας. Καθὼς περιέχει ὀρισμένα βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ ἀναφέρεται στὶς συνθήκες ὑπὸ τὶς ὁποῖες ἐργαζόταν, ἐκρίνα σκόπιμο νὰ τὴ δημοσιεύω ὡς ἔχει, τηρώντας δηλαδὴ τὴ

47. Ἀπόκειται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

48. Ἀπόκειται στὴ Γεννάδειο Βιβλιοθήκη.

49. Προφορικὴ πληροφορία τοῦ φιλόλογου καθηγητῆ Κ. Χιόνη (Καβάλα).

50. Βλ. Στ. Μερτζίδου, *Αἱ χώραι τοῦ παρελθόντος καὶ αἱ ἐμφαλμένα τοποθετηθεῖς των. Ἐρευναὶ καὶ μελέται τοπογραφικαὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικό-γεωγραφικό-ἱστορικὴ ἔποψιν*, Ἀθήναι (διάβαζε Κων/πολιτὴ κατὰ Παπαδόπουλο-Κεραμέα VV 2 (1895) 630 shm. 3) 1885 καὶ *Οἱ Φιλίπποι*. Ἐρευναὶ καὶ μελέται χωρογραφικαὶ ὑπὸ ἀρχαιολογικὴν, γεωγραφικὴν, ἱστορικὴν, θρησκευτικὴν καὶ ἐθνολογικὴν ἔποψιν, Κωνσταντινουπόλις 1897. Τὴν πλαστότητα τῶν ἐπιγραφῶν ἀπέδειξε ὁ L. Robert, «Hellenica V. Inscriptions de Philippes publiées par Mertzidès», *RPh* 13 (1939) 136-150 = *Opera Minora Selecta* II, Amsterdam 1969, σσ. 1289-1303. Γυ' αὐτὲς βλ. τελευταῖα P. Philhofer, *Philippi, Band I Die erste christliche Gemeinde Europas*, Tübingen 1995, 10 κ.ἑξ. καὶ Bd. II, 655 κ.ἑξ.

51. Ὁ Γ. Οἰκονόμος (1883-1951), μετέπειτα Καθηγητὴς Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ Ἀκαδημαϊκὸς ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἔφορος Μακεδονίας ἀπὸ τὶς 9 Νοεμβρίου τοῦ 1912 ἕως τὸ 1916 γὰρ τὴ θητεία του στὴν Ἐφορεία βλ. Ἰ. Βοκοτοπούλου, «Τὰ πρῶτα πενήντα χρόνια τῆς Ἐφορείας Κλασσικῶν Ἀρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης», *Πρακτικὰ τοῦ Συμποσίου Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τὸ 1912 (1-3 Νοεμβρίου 1985)*, Θεσσαλονίκη 1986, σσ. 1-5, ὅπου βιβλιογραφία γὰρ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του.

στίξη και την ορθογραφία της, και προσθέτοντας κάποια σχόλια, όπου αυτό είναι αναγκαίο.

Ἐξοχώτατε,

Εἶμαι ἐγγαμὸς οἰκογενειάρχης, Ἕλληνας Ὁρθόδοξος, ἄγων τὸ 56ον τῆς ἡλικίας μου καὶ καταγόμενος ἐκ τοῦ ἐσχάτως ὑπὸ τῶν Βουλγάρων ἐρημωθέντος ἑλληνικωτάτου καὶ ἱστορικοῦ Μελενίκου.

Ἡ πολυχρόνιος ἐθνικὴ δραῖσις μου, ἡ συνοδευομένη πάντοτε ὑπὸ μεγίστης ἠθικῆς καὶ ὕλικῆς βλάβης μου, μεγάλη ὑπῆρξεν.

Ἐν Σέρραις καὶ Δράμα διέμεινα πολλὰ ἔτη ἐξασκῶν τὸ ἱατρικὸν ἐπάγγελμα καὶ μάλιστα ἐν τῇ δευτέρᾳ (τῇ Δράμα) πρότερον μὲν ἐπὶ τινα ἔτη ὑπῆρξεν ἡ τὴν τουρκικὴν κυβέρνησιν ὡς ἱατρὸς εἰς δύο τάγματα τακτικοῦ στρατοῦ αὐτῆς, ἀκολούθως δὲ ἐν τῇ ἰδίᾳ πόλει ὀκτώ ἔτη καὶ ἐν Δουῖρανῃ ἔτερα ὀκτώ (τὸ ὅλον 16 ἔτη) ὑπῆρξεν αὐτὴν ὡς Πρωτοδικῆς δικαστῆς, ἀποκτῆσας τὰ καλλίτερα κυβερνητικὰ καὶ Μητροπολιτικὰ ἐνδεικτικὰ ἔγγραφα, δηλοῦντα τὴν αὐστηρὰν καὶ τιμίαν διαγωγὴν μου, τὴν ἱκανότητά μου καὶ τὴν καλὴν πρὸς ὅλους συμπεριφορὰν μου.

Νομίζων ὅτι κατὰ τὰ διαστήματα τῶν 16 ἐτῶν τῆς δικαστικῆς ὑπηρεσίας μου ἀπέκτησα ἱκανὴν πείραν καὶ γνωρίζων τὸν ἐν γένει βίον, τὰ ἦθη καὶ ἔθιμα, τὰς ἐλλείψεις, τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τῶν κατοικῶν, ὡς καὶ τὰς ἐκτὸς τῆς ἑλληνικῆς ἐν χρήσει ἐτέρας γλώσσας, πρὸς δὲ ὑποθέτων καὶ ὅτι θὰ διορισθῶσιν εἰς δικαστικὰς θέσεις καὶ τινες ἐκ τῶν ἐγχωρίων, ἐπεμψα ἐπὶ συστάσει εἰς Θεσ/νίκην πρὸς τὸν πρῶτον Γενικὸν Διοικητὴν Μακεδονίας Ἐξοχ(ώτατον) κ. Σ. Δραγοῦμην⁵² δύο αἰτήσεις μου καὶ μίαν ἐπίσης ἐπὶ συστάσει εἰς Ἀθήνας πρὸς τὸν Ὑπουργὸν τῆς Δικαιοσύνης Ἐξοχ(ώτατον) κ. Ρακτιβάν ζητήσας ἵνα, ἂν ἐγκριθῇ καλόν, μὲ συστήσωσιν εἰς Ἐλαρχίαν τινὰ δικαστὴν ἀλλὰ ἐπειδὴ ὡς ὑποθέτω, δὲν θὰ ἦνε δυνατόν τοῦτο νὰ γείνη, τολμῶ διὰ τῆς παρουσίας μου τακτικῆς αἰτήσεως νὰ Σᾶς παρακαλέσω, ὅπως εὐαρεστηθῆτε, ὅπου κρίνετε ἀρμόδιον, ἵνα μὲ συστήσητε διὰ ν' ἀποφασισθῇ νὰ διορισθῶ ἔμμεστος βοηθὸς Ἐφόρου τῶν Ἀρχαιοτήτων ἢ Ἐπιμελητῆς αὐτῶν εἰς ταῦτα τὰ μέρη τῆς Μακεδονίας –Θάσου, Σαρι-Σιαμπάν, Καββάλλας, Φιλίππων, Πρασίου μετὰ τῶν περὶ τὸ Παγγαῖον ὄρος, ἐνθα καὶ ἡ Ἀμφίπολις ὑπάρχει, Δράμας κλπ. ἱστορικοτάτων ὄλων μερῶν– καθότι ὡς φαίνεται ἐκ τῶν ἄχρι τοῦδε ἐκδοθέντων Ἀρχαιολογικοῦστορικῶν Ἔργων μου, ὡς καὶ ἐκ τῶν πολλῶν διατριβῶν⁵³, αἵτινες κατὰ καιροῦς ἐδημοσίευσθησαν, καταγινόμενος εἰς τὰ Ἀρ-

52. Ὁ Στ. Δραγοῦμης διετέλεσε Γενικὸς Διοικητῆς τῆς Μακεδονίας τὸ χρονικὸ διάστημα 17 Ἰουνίου - 28 Σεπτεμβρίου τοῦ 1913, βλ. Ε. Κωφός, «Στ. Δραγοῦμης», ΠΒΛ, τόμος 3ος, σ. 308.

53. Βλ. λ.χ. Ἑλληνικὸς Φιλολογικὸς Σύλλογος Κωνσταντινουπόλεως τόμος ΚΖ' (1895-1899) 103, ὅπου ἀνακοινώνεται πραγματεία τοῦ Μ. με θέμα «Περὶ ἀρχαιότητος τῶν Νοσοκομείων», σ. 108, ὅπου συνηχίζεται ἡ ἀνάγνωσις τῆς πραγματείας του «Περὶ ἱατρικῆς ἀρχαιολο-

χαιολογικά μετὰ ζήλου καὶ πόθου πολλοῦ καὶ μὲ τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐλπίδα ὅτι ἡμέραν τινα θὰ τύχῃ τῆς κυβερνητικῆς ὑποστηρίξεως καὶ ἐργαζόμενος ἐν σιγῇ καὶ ἀφανείᾳ, οὕτως εἶπεῖν, καὶ ἄνευ ὑποστηρίξεώς τινος, ἐπὶ τριάκοντα δὲ περίπου ἔτη ἐνεργῶν συχνάκις δαπανηρὰς καὶ περιπετειώδεις ἐντοπίους ἐρεῖνας καὶ μελέτας, ἐξ ὧν φωτισθεῖς, ἐγνώρισα καλῶς ὅλα τὰ ἐνδιαφερόμενα ἡμῖν μέρη καὶ τὰς γεωγραφικὰς τοποθεσίας ἐκάστου μέρους, κατόρθωσα διὰ μὲν τῶν προεκδοθέντων ταπεινῶν καὶ ὑπὸ τῆς τουρκικῆς λογοκρισίας⁵⁴ κολοβωθέντων συγγραμμάτων μου ἀρκετὸν φῶς νὰ ἐπιχύσω εἰς τὴν σκοτεινὴν ἐν πολλοῖς ἱστορίαν τῶν μερῶν τῆς Μακεδονίας —εἰς τὰ ὅποια ἀπόλυτος ἀνάγκη εἶναι νὰ ὑπάρχῃ τις ὅπως περισυλλέγῃ καὶ προφυλάττῃ, ὥστε νὰ μὴν πωλῶνται ἢ ἐκπατριζῶνται αἱ κατὰ καιροὺς τυχαῖως ἀνακαλυπτόμεναι σπουδαῖα Ἀρχαιοῦτες⁵⁵, ὅπερ ἔργον ἀναλαμβάνω ἐγὼ ὁ ταπεινὸς νὰ πραγματοποιήσω ὑποδείξας συνάμα καὶ τὰ ἐσφαλμένα τῶν ξένων, διὰ δὲ τῶν ὧν ἔχω ἐτοιμῶν σχεδὸν πρὸς ἐκτύπωσιν ἐτέρων πολυσελίδων Ἀρχαιολογικοῦστορικῶν ἔργων μου, ἕτεροι γνώσεις καὶ ἕτερα ἱστορικὰ γεγονότα, ἄγνωστα τέως εἰ ἐνδιαφέροντα θὰ ἐξελεχθῶσιν, ἐξ ὧν ἀναμιφίβόλως ἰκανή, ὡς ἐλπίζω θέλει προκύβει ὠφέλεια εἰς τὸ ἡμέτερον ἐν σκοτει καὶ ἀγνοίᾳ μέχρι τοῦδε εἰς τὰ μέρη μας διατελέσαν ἔθνος.

Πειοιθῶς ἐξοχώτατε εἰς τὰ Ὑμέτερα φιλογενῆ καὶ φιλοπρόοδα αἰσθήματα, ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ μοὶ ἐγκαταλείψητε ἀπροστάτευτον, ἀπέλλιδα καὶ ἔνεκεν ἐλλείψεως τακτικοῦ πόρου ἀνίκανον πλέον εἰς ἐξακολουθήσιν ἐργασίας χρηζούσης ἐκτιμήσεως καὶ ὑποστηρίξεως κυβερνητικῆς.

Τῆς Ὑμετέρας προσηκνητῆς μοὶ Ἐξοχώτητος ἐλάχιστος θεράπων Αὐτῆς.
Ἐν Καβάλλᾳ 17 Ἰανουαρίου 1914.

Τμήμα ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ.

ΠΑΝΤΕΛΗΣ Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

γίας» καὶ σ. 128 ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴ μελέτη τοῦ «Περὶ Νοοκομείων κατὰ τὸν Μεσαίωνα». Ἀπὸ τῆ σ. 103 συνάγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Μ. ὑπῆρξε ἀντεπιστέλλον μέλος τοῦ Συλλόγου.

54. Γιὰ ἄλλες περιπτώσεις λογοκρισίας στὴ Μακεδονία κατὰ τὸν τελευταῖο αἰῶνα τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας βλ. τὴν ἐπιστολὴ ἀρ. 89 στὴν προαναφερθεῖσα (σημ. 24) Ἀλληλογραφία τοῦ Π. Ν. Παπαγεωργίου.

55. Ἡ ἀποτροφὴ αὐτῆ θυμίζει τὸ παρακάτω ἀπόσπασμα τῆς ἐγκυκλίου ποῦ ἐξέδωσε ὁ Στέφανος Δραγούμης ὡς Γενικὸς Διοικητῆς τῆς Μακεδονίας μὲ εἰσήγηση τοῦ Γ. Οἰκονόμου στίς 11 Ἰουλίου τοῦ 1913: Ἐπειδὴ ὁ νέος πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἐκ τῶν ἔξεων καὶ ἀντιλήψεων τοῦ παρελθόντος παραγόμενος δυνατὸν νὰ θεωρῆ τὴν ἐμπορίαν τῶν ἀρχαίων ὡς τινα τῶν συνήθων ἐμπορικῶν ἐπιχειρήσεων, διὰ τοῦτο κρίνομεν εὔκαιρον νῦν νὰ τονίσωμεν ὅτι εἰς τὴν συνείδησιν παντὸς ἀρχαιωνοῦ Ἑλλῆνος πολίτου τὸ ἐπάγγελμα τοῦτο τῆς ἐκμεταλλείσεως παντὸς ἀπηγορευμένου εἶδους ἀρχαίων ὀφείλει νὰ εἶναι μισητόν, ἢ δὲ ἀσχολία περὶ τὸν πορισμὸν τοῦ ἀκόλου τοῦτου καὶ ἀνόμου κέρδους δὲν δύναται κατ' ἀντίληψιν ἐθνικὴν νὰ θεωρηθῆ ἐντιμωτέρα τῆς σωματεμπορίας, βλ. Βοκοποπούλου, ὁ.π., σ. 29.

RESUMÉ

P. M. Nigdelis, *De l'histoire de la recherche sur la Macédoine Antique: nouveaux éléments sur la vie et l'œuvre de M. Dimitsas et S. Mertzidis.*

Dans la présente étude nous présentons des nouveaux éléments sur la vie et l'œuvre de deux savants macédoniens, qui se sont consacrés à la recherche de la Macédoine Antique, de M. Dimitsas et S. Mertzidis.

La vie et la liste des œuvres de M. Dimitsas (1829-1903) nous sont parvenues jusqu'à présent uniquement par l'intermédiaire d'une nécrologie concise du philologue Ch. Poullos. Grâce aux nouveaux éléments, il résulte que Dimitsas a fait des études à l'Université d'Athènes et il a travaillé d'abord comme instituteur à Ochrid, sa ville natale (1850), et par la suite comme professeur au demi-gymnase de Monastir / Vitola (1851-1859). Il y a développé une activité nationale en étant à la tête de la fondation de l'association «Casino», qui était littéraire selon la forme mais patriotique en substance.

En 1859 il se rend en Allemagne pour continuer ses études à l'Université de Berlin, où il suit des cours de Lettres Classiques, d'Histoire Ancienne et de Philosophie, auprès de professeurs distingués, tels que A. Boeckh et G. Droysen (1859-1961). Ces études ont déterminé d'une manière importante ses préférences de recherche, tel que son dévouement à l'histoire et aux monuments de l'antiquité et en particulier ceux de la Macédoine Antique.

Après son retour de l'Allemagne, il a continué sa carrière d'enseignant à Vitola (1861-1864) et à Thessaloniki (1865-1869), où malgré ses efforts, il n'a pas réussi à revaloriser le demi-gymnase de la ville à un gymnase complète.

Dès 1869 jusqu'à sa mort il a vécu à Athènes où il a été directeur de «L'Etablissement Scolaire Grec» pour un grand espace de temps (1869-au moins 1882), position à laquelle il a succédé le Thessalonicien Gr. Papadopoulos. Il a aussi travaillé à «Arsakeion» en tant que professeur de Géographie.

Dimitsas a également été collaborateur étroit de la renommée «Association pour la diffusion des Lettres Grecques» qui fonctionnait comme organe du Ministère des Affaires étrangères. Ceci résulte non seulement du fait que quelques unes de ses œuvres ont été publiées dans la «Bibliothèque» de l'Association, mais surtout du fait qu' en 1886 il a été envoyé à Monastiri pour étudier sur place la situation de l'enseignement dans cette région. Le compte

rendu relatif, non signé, qui a été trouvé dans les archives du Ministère des Affaires étrangères et publié par S. Vouri, doit être attribué sans réserve à Dimitsas, contrairement à ce que pense l'éditeur, parce que dans ce compte rendu l'auteur fait référence à deux de ses œuvres.

Dans ce travail nous étudions aussi les relations de Dimitsas avec des intellectuels de Thessaloniki, et nous rédigeons de nouveau la liste de 65 articles et livres de Dimitsas, qui ont été repérés après une recherche dans les bibliothèques de Thessaloniki et d'Athènes (la liste respectivement de Poullos comprend 17 titres et a été pleine d'errata et d'inexactitudes).

Le docteur S. Mertzidis (1859 - environ 1930) né à Melenikon a été chercheur amateur de l'Antiquité et s'est occupé parmi d'autres des inscriptions de Philippi et des Antiquités de la Macédoine de l'est. Étant donné que jusqu'à présent aucune biographie de lui n'a été publiée, nous publions avec des commentaires nécessaires, la demande qui a été déposée par lui même sans succès au premier Éphore des Antiquités de la Macédoine G. Oikonomos (datée du 14.1.1914) afin d'être embauché en tant qu'Assistant d'Antiquités. Cette demande, repérée dans les Archives de XVIème EPKA de Thessaloniki, fait fonction d'un bref curriculum vitae.

Επιτομή 276 61
Am

400

Wir Rektor und Senat

der Königl. Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin

Wir, der underschriebene Rektor und Senat,
 Ihnen Margaritis G. Dimitzas
 geborenen zu Athen in Athen und
 Professor der Griechischen Sprache

zu dem akademischen Rector auf dem 9. zu Athen
 ernannt, auf dem Grund eines Abz. von der Univ.
 zu Athen

276
50

3. 9.

ms. 1. 12 / 6 / 90

am 8ten December 1839. hiermit in dem
 akademischen Rector zu Athen
 als Vize-Rektor aufgeführt
 der 27. 12. 1839

helfen sich
 Professor der Griechischen Sprache
 Universitäts- und Landesbibliothek zu Athen
 Professor der Griechischen Sprache

U. T. 1839

Gemäß dem Beschlusse der Versammlung
 der Lehrer und Schüler der
 Lehrerbildungsanstalt zu
 Bonn, den 22ten Juni 1861.

Die Unterzeichneten sind die Mitglieder des
 Ausschusses der Lehrerbildungsanstalt zu
 Bonn, den 22ten Juni 1861.

C. /

9/2

A. Braun

247
 H

Βάλλας, Φιλίωνα, Θεόφιλον μὲτὰ τῶν υἱῶν τοῦ Παύλου Θεοῦ, ὅσα καὶ ὁ Ἀγγελὸς εὐλογεῖ, δεξιῶν ἡμῶν· ἰσοπεποιθὲς ὄψιν μὲν — καὶ δὲ εἰς ἐκείνην ἐν τῷ ἄλλοτε· δεξιῶν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Ἐπιπέτου ἐπιπέτου ἔργων μου, ὡς καὶ ἐν κοινήν διατεταῖ, εὐλογεῖ καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν. ἐπεὶ ἠμέλει τὰ ἐκ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ· εὐλογεῖ καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν. ἐπεὶ ἠμέλει τὰ ἐκ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ· εὐλογεῖ καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν. ἐπεὶ ἠμέλει τὰ ἐκ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ· εὐλογεῖ καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν.

Πρωτεύς, ἐξ ἑστέρας, ἐπὶ τῶν ὑπέροχα φηγοῦ καὶ φηγοῦσα ἀποδοκίμα, ἡφίστη ἀλλὰ καὶ ἐν διαφύσει καὶ ἐπιπέτῳ καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν.

Ὁν ὑπέροχα, ὡς ἀλλοτῶν καὶ ἐξ ἑστέρας ἐξ ἑστέρας ἀλλοτῶν καὶ ἄλλοις ἐδαρσιν εὐδίας, μεταγενέστερος ἐπὶ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου μὲτὰ τῶν καὶ τοῦ κοινῶ καὶ μὲ τῶν οὐλοῦ καὶ τῶν ἔχουσιν.

ἐν κατῶν 17. Ιανουαρίου 1914.

Σ. Μερτζίδου
 ΚΑΡΤΟΧΗΜΟΝ
 ΜΗΝΕΣ ΔΙΟΥΝΙΟΥ
 30 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 30